

ИЗБЕГЛИШТВО И ЊЕГОВЕ
ПОСЛЕДИЦЕ У ПРИПОВЕЦИ
ГОРАНА ПЕТРОВИЋА „МАТИЦА“Институт за књижевност
и уметност, Београд

Апстракт: Приповетка Горана Петровића „Матица“ уметнички сведочи о томе колико дубок траг егзодус оставља не само у појединцима који пролазе кроз то искуство, већ и у ближњима који своје избегле свим срцем прихватају; колико се живот и једних и других мења услед трауматичног догађаја који доводи до распадања познатог света, у свим сегментима – од радног и животног залеђа, до породице – чији се идеални облик, попут шестоугаоне пчелиње ћелије, нужно деформише. Тај садржај, на духовном нивоу, одређује живот како избеглих, тако и домаћина. Далекосежније гледано – имајући у виду масовност и репетитивност самог егзодуса, као и историјских услова који до њега доводе – избеглиштво одређује и биће читавог народа који у историји дугог трајања баштини то искуство, у тој мери и толико пута да егзодус постаје једна од саставница српског културног идентитета. „Матица“ Горана Петровића уметнички је одјек тога феномена, али и показатељ како се садржаји из стварности могу транспоновати у високо естетизовани књижевни текст, и естетски универзализовати.

Кључне речи: егзодус, историјски циклизам, алтернативни свет, бол, каталози, фантастика

Од пет саставница српског културног идентитета, које наводи Мило Ломпар, три су *колективне трауме*:¹ Косовски бој, претрпљени геноцид и сеобе (Ломпар 2020). Отуда је разумљива и присутност мотива избеглиштва у српској књижевности. Након најновијег ратног искуства, деведесетих година 20. века на простору бивше Југославије, тај мотив показао се изразито виталним.

Егзодус, губитак дома, присилни искорак из свакодневице и културе заједнице која је осуђена на расејање, осипање и нестанак, путовање до одредишта за збег, одлазак у непознато и неизвесно, и свакако другачије, постали су и социолошке и психолошке,² али и естетске категорије књижевног стваралаштва. О томе,

1 Културна траума је појам који је у ширу научну употребу ушао с истоименим зборником Џ. Алехзендра и сарадника (Alexander, Eyerman и др. 2004). Означава културалну рефлексију неког трагичног догађаја или стања из прошлости, која је постала део колективног идентитета (Илић, „Увод“, 2021: 5).

2 „Извори стреса код избеглица везују се за место порекла, за пут до одредишта, те за тешкоће адаптације у новој средини. Процењује се да је више од 80% избеглица психолошки рањиво, а типични ментални поремећаји су ПТСП, депресија и анксиозност“ (Мирчић 2021).

између осталих, изразито сведоче дела: Данила Николића, Драга Кекановића, Радосава Стојановића, Анђелка Анушића, Славице Гароње, Сунчице Денић, Душице Филиповић, Смиље Петровић, Сање Савић Милосављевић, Тање Ступар Трифуновић и Горана Петровића.

Неки од наведених, и сами баштинећи искуство избеглице, као и идентично искуство својих и даљих и ближих предака – које се, нажалост, понавља на приближно сваких педесет година³ – у својим делима експлицирају конкретне историјске догађаје и чињенице, инкорпорирајући у њих често и спискове страдалих,⁴ несталих,⁵ исељених,⁶ и слично. Код неких пак писаца наратив о избеглиштву, али и о његовим последицама, постаје симболично поље распадања познатог света, растакања човекове улоге у друштву и у држави која нестаје, разматрање питања идентитета, припадања и неприпадања, губитка, стварања алтернативног света и приближавања смрти, због одсуства смисла које је условио сурови, и за таквог појединца најчешће изненадни, историјски удес.⁷

У приповеци Горана Петровића „Матица“,⁸ која је предмет наше пажње, трочлану породицу (родитеље и седмогодишњег дечака Малог) ратне околности измештају из сопственог дома и места живљења (нека од бивших југословенских република, вероватно Хрватска), те након трауматичног егзодуса, праћеног физичком несигурношћу, они стижу до одредишта – малог стана очевих родитеља у Србији. Тај догађај изразито трауматизује⁹

3 „Чињеница да су Срби у Западној Славонији на сваких педесетак година страдали од хрватских бојовника, све док, коначно, нису побијени или протерани, а њихове куће спаљене и имања опустошена или отета, огледа се у исказу из романа *Повраћајак у Аркадију* – 'да потомак од претка није могао наследити ни штап' јер је то простор 'Где мушка глава ретко доживљава цео и природан животни век. Где је у једном људском веку иста кућа три пута паљена и поново грађена, да би на крају била остављена, да из њеног темеља коначно израсте јаблан. Или јавор. Где је у младости из попаљеног поново стицано, да би се у дубокој старости поново завршило без крова над главом и у потпуној беди. Где су гробови расути. Где је непријатељ остао исти'“ (Илић, *Зло у књижевности и култури*, 2021: 182).

4 Славица Гароња у роману *Парусија, џасови исјод љајрајши* (2018: 217–220).

5 Душица Филиповић у роману *Метихијски сфумајло* (2024: 183–206).

6 Данило Николић у роману *Власници бивше среће* (2005: 80).

7 Данило Николић у роману *Јесења свила* (2001), Горан Петровић у приповеци „Матица“ и у роману *Сийничарница „Код срећне руке“* (2000).

8 Први пут објављена у збирци *Ближњи*. Београд: Народна књига / Алфа, 2002. Сви цитати у оквиру овог рада наведени су према том издању, с бројем странице у загради.

9 „Сваки рат доноси бројне трауматске догађаје, не само за војнике него и за цивиле. Током XX века српском народу се десило неколико ратова: Први балкански, Други балкански, Први светски, Други светски, ратови од 1991. до 1995. године, бомбардовање 1999. године (са ратом на Косову и Метохији). Осим балканских ратова, сви остали донели су не само погибију војника него и знатно страдање цивила. Од бал-

главног јунака Андрију Гавровића, заставника ЈНА у пензији, који, са супругом, синовљевој породици пружа уточиште. Од тог стресног догађаја, личног и колективног, он почиње да интензивно пати од несанице:

Сан му измиче управо откада су његови дошли. Од пре шест месеци, пошто је три дана и три ноћи, још на прилазу граду, загледао свијајућу колону избеглих, једва препознавши своје када су изашли из аутомобила са предњим стаклом напуклим од каменица, са бочним ретровизором који само што не отпадне и сабласним дупљама наместо фарова... Сан му измиче откада је видео да син нема снаге да прозбори, да на снахином лицу недостаје онај лепи осмех, да су Малом сузе оставиле трагове на прашњавим обрзима. [...] Отада Андрији Гавровићу сан неће на очи (51, 52).

Његова хронична несаница, видећемо у даљем току приповетке, појачава му лоше расположење, депресију и анксиозност, и ствара потешкоће са рационалним расуђивањем. Зато он има специфичну перцепцију времена.¹⁰

Наведени стресни догађај и дугорочно осећање збуњености, између осталог и због сопствених грешака у прошлости – која је деловала стабилно,¹¹ изневереност очекивања, и све друго у вези с распадом Југославије – државе која се савременицима чинила моћном и сигурном – покрећу низ друштвених и личних питања о заблудама.¹² То доводи и до специфичног психолошког и метафизичког стања главног јунака који, пошто су његови ближњи избегли, све време настоји да пронађе одговарајућу металну *матрицу*, израђену по стандардима, за дечји бицикл свог сина, сачуван у подруму, који

канских ратова наовамо повећавала се разноврсност трауматских ситуација: блиске експлозије, убиства (целих породица или само неких чланова), рањавања, бацања у јаме, мучења, држања у логорима, протеривања, избеглиштва, лишавања економске основе живота... Трауме су погађале све узрасте, оба пола и све категорије становништва“ (Мирић 2021: 17).

10 Временску осовину ове приповетке представља тренутак када Андрија дочекује своје ближње и када се суочава с чињеницом да су они избеглице. То је преломни, историјски тренутак, од којег за њега почиње „ново време“ и његова изгубљеност у времену: „– Шта да се ради?! Шта сада да се ради?! Опростите... Једноставно сам заборавио на време, занео се...“ (50).

11 „Подржавао их је када су одлазили. На свако мајчинско вајкање одговарао је војнички чврсто: – Жено, не шмрцај! И онда?! Одвојили се?! Чудна ми чуда, нису отишли на крај света?! Нису у туђини! Обилазићемо их за сваки државни празник. / Сада се сећа својих речи. Сада, док их гледа овде, по кући, не може да се не сети изговореног. Сада, док се сваког часа среће са њиховим расељеним животима, чује шта је све причао“ (53).

12 „– Немамо исти државни празник?! Глупости. Слушај шта твој заставник каже, то су глупости! То треба расправити! Разумеш? Да, да, читам ја новине, али државни празник је државни празник! – тврдоглаво је понављао сину, преко телефона, одбијајући да схвати зашто неће моћи да посети унука као и сваке године“ (53–54).

је наменио свом унуку. Сама *мајица*, као и непрестано трагање за њом, вишезначни су.

Прво значење матице у овој приповеци – навртка, „машински елемент који се користи у комбинацији са вијком“ („Матица“ 2011) – и њена загубљеност, прелази у симболично, које би могло представљати крхкост државе која се састојала од шест република и која се, због неминовности историјских чињеница, политичких, идеолошких и верских разлика међу грађанима република које су је чиниле – распала. О том „котрљању“, које је довело и до њеног коначног губитка, сведочи сам почетак ове приповетке:

Довољан је тренутак несмотрености и шестоугаона матица испада из руке. Котрља се нестварно дуго, застрашујуће дуго, котрља се малу вечност, да би незнано где нагло посустала – запала (49).

Друго симболичко значење лексеме *мајица* у овој приповеци могло би се односити на Андријино настојање да се, упркос стварности, одржи вертикала, континуитет између Андрије, његовог сина, па потом унука, да се сачува смисленост те природне линије и обезбеди његово трајање. Ипак, оно што том настојању не даје богзна какве изгледе, свезнајући приповедач представља симболично – Андрија за матицом трага у подрумској тами, у атмосфери мемле, запаха буђи, воња старих ствари, на измаку сопствене снаге. Свет који он познаје, и у који је веровао, сада је запао у мрак. У њему ништа није на свом месту ни по стандардима. Зато је у њему тешко наћи било шта што би успоставило потребну везу и стабилност. У таквом свету неко ко памти другачија времена постаје дезоријентисан и у неверици. За разлику од других, који памте само садашњост, или пак оних који лакше разумевају везу између узрока и последице, схватају неизбежност деструкције која је резултат те везе, и прихватају је као неминовни задес, Андрија се, посве невољко, суочава с чињеницама новог времена у коме се нашао. То *одбијајуће прихватање* појачава његову нервозу, о којој закључујемо на основу низа отворених, хаотичних *кашалоћа* (Еко 2011) у нареченој приповеци, а овде, као пример, наводимо један:

Углавном, Андрија Гавровић средином зиме одустаје. Али, када се већ не може наћи првобитна [матица – С. И.], послужиће нека слична. Постоје прописи који утврђују размере. Обавезујућа мерила. Некада се до тога држало. Светски стандарди. У алату, по оним силним кутијицама навршеним шрафовима, наврткама, опругама, нитнама, подлошкама, чивијама, заковицама, главатим ексерима за бетон и малим, сталкарским, међу разновразном другом металном ситнуријом без јасне намене, ваљда ће се задесити нешто одговарајуће. / – Ма само нека држи, није важно да ли је она права... – мири се најзад са губитком,

расипа садржај, те пребира, издвајајући матице које би можда могле да послуже (63–64).

Треће значење појма *матице* – које се односи на речну матицу – „средишњи део речног тока где је водена струја најјача и најмоћнија, а вода обично најдубља“ („Матица“ 2011), у симболичком смислу могао би да представља непрегледне избегличке колоне које потапа и расипа матица историје. Имајући у виду приповедно време и снажну потребу за солидарношћу која се у тим догађајима јављала, разумљива су била настојања да се ближе, они с искуством егзодуса и они који су их примили, држе чврсто једни других, као матица уз вијак, како их вир историје, или вихор колективне трауме, не би потопио или однео незнано куд.

Четврто је: значење матице у заједници пчела,¹³ што потиче од култа Артемиде Ефеске.¹⁴ „Представљајући симболично Матицу, што је аналогни и примарни узор уређења људског друштва по узору на пчелиње, пчела је постала религијски симбол првог реда, не само ове богиње, већ и читаве матријархалне цивилизације. Символика пчеле дубоко је уткана и у српску усмену традицију и у истоветној функцији, са тек незнатним хришћанским наслојавањем“ (Гароња 2023: 76), о чему сведочи и књига Новице Петковића *Словенске пчеле у Грачаници*.¹⁵ Могли бисмо да претпоставимо и да на основи паралеле „природа – људски род“ (Петковић 2007: 55), главни јунак ове приповетке настоји да успостави хармонију – јер, коначно, и матица за којом он трага сасвим је налик на шестоугаоне ћелије из којих се састоји пчелиње саће.

У наведеној вишезначности отвара се простор за сагледавање последица губитка дома и покушаја да се живот на другом месту преобликује. То преобликовање, међутим, када је реч о „Матици“ Горана Петровића, не односи се само на избеглице, већ и на њихове ближње, који су их прихватили, као и на њихов дом. У оба случаја,

13 Матица је и једина плодна женка међу пчелама исте кошнице, која носи јаја из којих се излеже нови рој пчела („Матица“ 2011).

14 Тони Ливерсејд у својој књизи *Велика Богиња* детаљно анализира симболе и атрибуте ове древне матријархалне богиње: „Као што можемо приметити, са сваке стране има по једну животињу – два јелена... утисак је да ова Артемидина фигура симболизује 'владарку животиња', што се додатно појачава бројним фигурицама животиња на самој статуи; разазнају се бикови и јелени, као и пчеле. Тема плодности потцртана је и многобројним дојкама“ (Liversejdz 2010: 118).

15 „Тако на примеру неколико изузетних лирских записа са Косова и Метохије, Новица Петковић уочава, и поред снажног хришћанског (византијско-православног) наноса, остатке старог матријархалног, прасловенског веровања о пчели као недвосмисленом симболу плодности у паралели: природа – људски род. Као гласница врховне богиње Матице (овде већ преиначене у мушког Бога: 'долете челка од Бога'), њен творитељски принцип плодности ('Казује лето богато', Петковић 2007: 54), односно у космичкој паралели то је дрво живота – црква: *У јори дрво високо / На дрву лисја широки / По лисјом цвеће црвено / По цвеће пчелке ђојале...* (Петковић 2007: 55)“ (Гароња 2023: 104).

ћелија сачињена по угледу на пчелињу губи свој природни, идеални шестоугаони облик, деформише се. По томе је ова приповетка такође посебна, односно, у великој мери се разликује од стваралаштва других српских писаца који су се бавили, или се баве, темом егзодуса. Средиште њихове пажње по правилу је искуство избеглица, њихов губитак дома и преобликовање живота на другом простору и у другачијим условима, а само изузетно искуство ближњих који су их прихватили.

Да бисмо уочили разлике, иначе веома важне за прозу Горана Петровића, позабавићемо се тиме како сопствено избеглиштво подносе Андријин син, снаха и унук, а како Андријина жена и, коначно, сам Андрија.

Син је тих, несклон разговору, спочетка летаргичан. С протоком времена, из егзистенцијалне нужности постаје динамичнији:

Син за ово пола године почиње да говори, истина шкрто, без жара, као да су све речи једнаке и све исто, веома мало казују, или ништа не значе (52). [...] Син се спрва не миче из куће, а онда добар део обданице проводи у потрази за пословима којима би надокнадио беспарицу (56).

Снаха се такође оглашава тихо и сву своју пажњу усмерава на дете. У тој вези налази утеху:

Снаха уз дете успева да сакупи нешто горке веселости (52). Снаха се не одваја од дечака, прати га у школу, помаже му око задатака, није могуће разлучити да ли је она више потребна њему или је дете неопходно њој (56).

Дечаково стање духа оличено је у психосоматским реакцијама:

Али, они трагови суза, оне бразде на образима Малог, никако да нестану, некада бледе, некада црвеномодро букну. / – Алергија. Можда је промена воде, можда промена влажности ваздуха или ветра, више не реагује на лекове... Но, важно је да смо спречили гушења... (52).

Андријина супруга, симболички такође матица – јер непрестано збрињава чланове заједнице – опхрвана пословима, као практична особа посвећује се набавци намирница, кувању, спремању и економисању. Преморена од тога, али и од непрестане брижности, дан јој се завршава тако што је савладава сан. Ипак, њено понашање у снажном је контрасту с мужевљевим држањем:

А и нама је доба, поноћ само што није, осећам се тако смождено... Драги Боже, какав дан, каква секирација! Једва чекам да одморим душу – објављује жена и креће се да размести кауч у кухињи (50–51). Опхрвана свакодневним кућним пословима, по васцели дан напрегнута да што повољније пронађе неопходне намирнице и свима удовољи спремањем

омиљених јела, жена навече просто пада у кревет, да би се намах предала одмору. Док он зуре (52–53).

Разлику у понашању супружника најпре приписујемо древним друштвеним улогама мушкарца и жене,¹⁶ али и родној разлици која је увек долазила до изражаја у кризним временима.¹⁷

Но, Андријино понашање је у контрасту и с понашањем свих других чланова домаћинства. Најпре, он је пензионер, без пријатеља из комшилука. Његова жена одувек је обављала све значајне послове у домаћинству и бринула о његовим потребама – о чему у приповеци сведоче реченице које готово да имају статус рефрена: „Ниси ни вечерао!“ (50), „Зашто не једеш, охладиће се...“ (54, 58). Андрија је дезоријентисан и не зна шта ће са собом. Он заправо нема ниједну обавезу. Избеглиштво његових ближњих само му појачава анксиозност, буди грижу савести и обесмишљава његову дотадашњу улогу великог оца. У свим његовим реакцијама уочавамо осећање бриге, али и беспомоћности. О томе се најбоље осведочавамо пратећи најпре његов доживљај времена, па динамику кретања и понављање појединих радњи:

Андрија се све чешће суочава са сопственом бескорисношћу, са улогом сметала које се из кухиње премешта у собу, из собе завирује у кухињу, накратко излази на терасицу, па силази до улаза у зграду, да би се вратио, по други пут прочитао новине, по пети пут упоредио ручни и зидни сат, десети пут питао: „Колико Мали данас има часова?“, двадесети пут изјавио: „Ако вам шта затреба, ту сам, само реците!“, при чему још ни подне не би превалило. / Ништа није радио, нити је могао да уради, а тако је уморан, ваљда од оног залудног бдења, од несанице и непрестаног размишљања како да помогне, како да изнова уреди свој живот и избегле животе својих најдражих (57).

Из таквог душевног стања проистиче његово даље делање, које на плану свесног не изгледа логично, и зато збуњује и брине његове укућане. Симболички план пак показује нешто сасвим друго: Андрији је, после егзодуса својих најблискијих, свега превише; он не може да рационализује тај догађај, као ни све што је након њега уследило и на приватном и на ширем, друштвеном плану. Он не

16 „У домен жене спада, дакле, и преисторијска култура грнчарије, будући да је израда глиненог посуђа сакрална, стваралачка делатност, једна од прамистерија женског. И применом ватре као симбола преображаја, ствара се прва посуда, тј. пече керамика. А печењем, пржењем и кувањем почиње да се поправља и храна (укус) и почиње култура исхране. Касније долази мистерија земљорадње чији су основни атрибути: жито и хлеб. Још један аспект женске доминације је и стварање 'залиха хране' (прва мера против глади), за шта су биле потребне посуде. Израда посуде, дакле, спада у прве прамистерије женског принципа. Симболика њиховог украшавања је дубоко религиозна (спирале, стилизоване очи, брадавице), а посредно, њих украшавајући, рађају се и прве жене уметнице“ (Гароња 2023: 335).

17 „Утврђено је и то да је ПТСП чешћи код мушкараца него код жена“ (Мирић 2021: 28).

може да савлада сопствено доминантно осећање – бол (Јовановић 2025). То га, с једне стране, лимитира и чини пасивним – у смислу да је Андрија бескористан у заједници, а с друге стране, чини га проактивним – у смислу да предузима одређене кораке градећи свој *алтернативни свет*, у подруму. Његово душевно стање не мења се чак ни због несумњиве свести о томе да су такву судбину, чак и много гору, доживеле многе српске породице за време „Бљеска“¹⁸ и „Олује“.¹⁹

Андрији смета и тескоба конкретног простора. Слика ентеријера стана у којем су сада сви смештени, а о којој такође закључујемо на основу каталога, као да сведочи о преливању његове унутрашње тескобе на све што га окружује. Оквир тога списка представља приповедачево сведочанство о поменутој тескоби. На том месту, видећемо, приповедање излази из сфере реалистичног и залази у свет фантазијског. Увођење фантастичног у томе сегменту приповетке у функцији је потврђивања Андријиног психичког стања – пре свега осећања бола који се не може савладати рациом. Одрази с којима се у огледалу среће само потврђују његову беспомоћност, као и потпуну свест о томе како се његови ближњи осећају, као и поетску природу самог текста који садржи понављања која би, да је текст формално организован у стихове, представљала анафору:²⁰

Ваљда се у већем простору мука некако лакше подноси, како-тако разреди, разблажи. У том једнособном стану, међутим, све је збијено. Иако нису успели да донесу много, ормари су дупке крцати. [...] Укупно узевши – превише је намештаја. Фиоке не могу да се отворе од здружених ситница. На полицама нема места за сликовнице Малог. О превелику фотељу наспрам телевизора сви се саплићу. [...] Дом наједном постаје засићен сва-

18 „Против западнославонских Срба (око 15.000 житеља с око 4.000 војника) кренуло је више од 16.000 припадника хрватских оружаних снага [...]. Народ западне Славоније, памтећи страдања Срба у Јасеновцу [...] кренуо је у егзодус спасавајући голе животе. На путу према 'мосту спаса' до ријеке Саве, сустизале су их авионске бомбе, маљутке из хеликоптера, топовске гранате и снајперски меци. Рањеници су гажени тенковским гусјеницама или докрајчивани ножевима. [...] На евиденцији Документационо-информационог центра Веритас налазе се имена 283 погинула и нестала Србина из ове акције и последице, од чега 57 жена и деветоро дјеце старости до 14 година“ („Бљесак“ 2025).

19 „У рано јутро 4. августа 1995. године (око 5 сати) артиљеријским ударима по Книну, Бенковцу, Војнићу, Вргинмосту и Петрињи, а један сат касније по Кореници и осталим насељеним мјестима, отпочела је операција Хрватске војске под називом Олуја. [...] Општи напад ХВ-а, потпомогнут снагама АР БиХ, које је чинило око 170.000 људи, дочекало је око 25.000 бораца СВК. [...] Покушај да се у границама 'авнојевске' Хрватске оформи српска држава завршен је неуспјешно – протјеривањем становништва (више од 200.000), прогоном и убиствима малобројних преосталих Срба, паљевином и пљачкањем њихове имовине. Према доступним подацима, у операцији Олуја и непосредно последице ње погинуло је или нестало 1.853 Срба, од чега 1.202 цивила“ (Гулић 2017: 462, 464).

20 „Књижевне фикције конструишу се у стваралачком чину песничке имагинације, у активности poiesis-а. Књижевни текст је медиј ове активности. Семиотичким потенцијалом књижевног текста песник уводи у фикционалну егзистенцију могући свет који није постојао пре његовог поетичког чина“ (Doležel 2008).

ком врстом предмета, али још веће невоље представљају осећаји. Чује се када било ко уздахне. Није могуће пренебрегнути ни најмању реч другог. Готово ништа не може да остане лично, Андрији Гавровићу се чини да огледало у купатилу не постиже, да није у стању да разложи претходне ликове укућана, те он, бријући се, мора да посматра појединачне одразе осталих, одразе што још нису стигли да нестану. Колико се само пута посекао до бола, унутарњег и тим несноснијег, када би у том посусталом тоалетном огледалу затекао обрис жениног умора, прсте којима она безуспешно покушава да дотера запуштене боре околу усана? Колико се пута постидео пред незнањем снахних тужних очију, једанпут и пред њеном зрелом наготом до паса? Колико пута је заустео оправдање пред синовљевим тмурним лицем? Или пред бистрим челом Малог, који се и синоћ, приликом умивања, пропињао – све у жељи да се више сагледа? (55).

Зато Андрија има потребу да изгради свој свет, али не, како бисмо очекивали, да то буде имагинарни простор, алтернативан свету његовог искуства (в. Mekhejl 1996: 106), али не да би у њему егзистирао на начин који му је удобан и који обезбеђује смислено трајање, што налазимо у другим делима Горана Петровића.²¹ Чинећи то Андрија не искорачује из света стварности, он из оквира сопствене свакодневице коју је креирао, а која се разликује од његове свакодневице до наведене креације, креће у сусрет смрти. То је његов начин да јој се приближи. Његов пут јесте пут надоле и на реалистичном и на симболичком плану.

Андрија своје ствари полако, једну по једну, спушта у подрум: књиге из своје библиотеке, застарела правила службе, танке политичке брошуре, монографије о великим војсковођама, каталог војне литературе – распоређујући их уз празне тегле (што, извесно, делује гротескно), затим свечану униформу, војна признања, документа, топографске карте, шаховску таблу (иако у подруму нема с ким да игра шах) и др. То показује да је Андрија схватио да држава којој је служио, и војска у којој је провео радни век – више не постоје, као што више не постоји ни свет у којем је он имао своје место. Он то не каже, али показује. Уз то, како само у подруму може да заспи,²² па и да се наспава,²³ то, на плану подсвести, говори да му је блиска идеја *смрти*.²⁴

21 На пример у роману *Ойсада Цркве Светиої Сїаса*, у којем царица Филипа своју трудноћу носи док снела, или пак у роману *Сийничарница „Код срећне руке“*, у којем се јунаци налазе у алтернативном, повлашћеном простору романа Анастаса Бранице *Моја задужбина*, у њему развијају релације док истовремено читају ту књигу.

22 „И тада је заспао у подруму. Можда несвесан шта чини, сутрадан доле спушта ону фотељу“ (57).

23 „Без обзира на овај неудобан положај, без обзира на оштар мирис мазива, разређивача и темељне фарбе, без обзира на запах бући, воњ старих ствари и надражујућу, стално извијену трину угљене прашине – спава као никада у протеклих шест месеци“ (50).

24 „Иако је човеку била непосредна и блиска, смрт му је и својом оностраношћу била непојмљива и далека, па је метафором сна конкретизована и постајала схватљива“ (Јовановић 2022: 7).

Андријину све већу блискост са смрћу учвршћује и чињеница да он, „сређујући“ подрум, кречи два зида, а бочне сатруле стране замењује чамовим даскама, што је директна асоцијација на мртвачки сандук. Такође, у подрум преноси и свој древни радио лампаш, који, на Андријино задовољство, не хвата ниједну станицу с вестима – јер он више нема емоционалног капацитета да то слуша. Тај радио хвата једино станицу на којој се емитује искључиво озбиљна музика. Андријино разумевање те музике, коју никада до тада није слушао, упркос свему производи хуморан ефекат: „– Уосталом, ова радио-станица је најприличнија свему. Дани су жалости, све друго је мање примерено...“ (60).

Истинско стање његовог духа осликано је следећим речима: „Садање се расипа, а везиво са горњим светом се тањи“ (61). Тањење те везе заправо је читав процес, и он условљава и тањење других, веома важних релација – што нам казује о расипању свих ћелија друштва, од примарних, до националних и социјалних... Тако, испоставиће се, матица која недостаје чини то да: „У све се умеће шкрипави звук споља“ (65). Дакле, ништа не остаје здраво услед тог „шкрипања“. Тако се затвара круг бесмисла. Неодговарајућа матица уништила је лозу: „ништа се више не може привити, као што се ништа више не може ни одвити...“ (64).

Осим матице, у овој приповеци изразито симболичко значење има и лексема *лоза*. Њено прво значење је „навој на завртњу“, „спирално усечен жлеб на вијку, завртњу, шрафу, сврдлу и сл., завој“ („Лоза“ 2011), док је друго, метафорично, значајније – у смислу услова да се одржи, или пак опет успостави потребна хармонија породице, друштва, читавог света) – породична лоза, „сродници, потомци истог, заједничког претка, род, племе; огранак породице, фамилије или племена“ („Лоза“ 2011). То нас одмах враћа на, овде већ разматрано, друго значење лексеме *матица*. Како Андрија одустаје од живота, и како је у потпуној присности са смрћу, он шаље поруке ближњима, првенствено мислећи на унука, у смислу да њему самом више ништа није потребно: „– Када примите моју пензију, дајте детету за џепарац...“ (62).

Ово значи да Андрија није успео да одржи континуитет отац–син–унук, тј. да су везе међу њима, иако емотивно још увек јаке, попримиле лик нестабилности и неизвесности, да су постале нејасне због тањења Андријине животне снаге, и да се његова лоза не развија онако како би то било у нормалним животним околностима. Реч је, заправо, о *axis mundi*²⁵ њихових живота, која прети да се сруши. То закључујемо на основу каталога питања Андријиних укућана на која он одговара – на нека чак и напрасито – често употребљавајући негације:

25 „Да би се живело у Свету, ваља га основати, а ниједан свет не може се родити у 'хаосу' и релативности профаног простора. Откриће или пројекција сталне тачке – Центра – одговара Стварању Света; примери ће нам ускоро врло јасно показати космогонску вредност ритуалног усмеравања и структуре светог простора“ (Елијаде 1986: 62).

– Тата, зашто то радиш? Чему? Нисмо те ваљда увредили? Заставниче, тиме ништа не поправљаш, само нам задајеш нове невоље – упире син. / – Није здраво, прехладићете се, навући неку болештину – страхује снаха. / – А свет? Шта ће рећи свет, комшије? И шта ми да кажемо? Андрија нам у подруму борави?! Већ се свашта прича... – очајава жена. / – Деда, када ћеш поново да нам дођеш? / – Радим оно што могу. Увређен нисам. Прехладити се нећу. Две године сам службовао, имао ноћна дежурства на караули где минус двадесет наговештава пролеће. За свет ме баш брига. Можеш сматрати да сам употребио и један непристојан глагол. А свету можете да кажете да Андрија Гавровић доле има нека важна посла са собом – одвраћа он увек исто, у даху. / – Па, ево, ту сам... Дошао сам... – једино је збуњен питањима унука. / – Мислио сам када ћеш да нам дођеш за стално? – није дечака лако преварити (61).

Ипак, уколико пажљиво анализирамо списак тих питања и констатација, као и списак његових одговора, уочићемо да је одговор на дечакова питања изостао. Управо та чињеница говори о расипању. Развојна психологија учи да одрасли не би требало да децу остављају без одговора и у стању збуњености, пошто то лоше утиче на њихов психолошки развој. То особито не би требало да чине ближњи, особе за које су деца емотивно везана и на које су усмерена као на узор. Неодговарањем на унукова питања Андрија несвесно, без предумишљаја и намере да почини штету, тањи и ту значајну, природну везу, јер није у стању да му изговори истину, која би гласила – „никада више“.

Тако, на нивоу подсвести, Андрија оставља унуку да у будућности трага за одговарајућом матицом, коју неће наћи, и лозом, која је оштећена. А на нивоу свести он оставља своје најближе у неизвесности јер се не зна шта доноси будућност – која, логично, следи за хронично лошом стварношћу. То су та „важна посла са самим собом“ која има Андрија Гавровић.

А „важна посла“ која је Горан Петровић имао са овом приповетком, и не само с њом, јер тематику искуства егзодуса у 20. веку срећемо и у другим његовим делима,²⁶ потврђују не само успешну уметничку транспозицију односа велике, неумитне историје и малог човека,²⁷ већ и чињеницу о снажној и виталној вези између повеснице и литературе.

26 На пример у роману *Сийничарница „Код срећне руке“*, у којој се сегментарно приповеда о избегличкој породици Лелека.

27 „Дело овог писца, без обзира на становиште и поетичке захтеве епохе у коју га смештамо, има пуну историјску свест. [...] Такође, осврћући се на преглед културно-историјских токова српског 20. века, овај аутор се обазире на малог човека и микро-структуру паланке, где се најверодостојније и најрепрезентативније откривају механизми како историја утиче на човека и његову позицију“ (Алексић 2013: 13).

Извори

Петровић, Горан. *Сийничарница „Код срећне руке“*. Београд: Народна књига / Алфа, 2000.

Петровић, Горан. *Ближни*. Београд: Народна књига / Алфа, 2002.

Литература

Alexander, Jeffrey; Ron Eyerman; Bernhard Giesen; Neil J. Smelser; Piotr Sztompka. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2004.

Алексић, Јана. *Ойседнућа йрича: Поейника романа Горана Петровића*. Београд: Службени гласник, 2013.

„Бљесак“. *Српска енциклопедија* <https://srpskaenciklopedija.rs/books/slovo-b/page/bljesak> > 5. 12. 2025.

Гароња, Славица. *Од Црвенокосе бојиње до слейих ђевачица: йпраћом ма-йријархайта на Балкану и „женској начела“ у српској народној йе-сми*. Нови Сад: Прометеј, 2023.

Гулић, Милан. „Последњи дани Крајине: Република Српска Крајина између Бљеска и Олује“. *Војно дело*, 69.2 (2017), 436–466.

Eko, Umberto. *Beskrajni spiskovi*. Prev. Aleksandar V. Stefanović. Beograd: Plato, 2011.

Doležel, Lubomir. „Mimezis i mogući svetovi“. Prev. Brana Miladinov. *Reč*, 4. 30 (1997), 74–83.

Doležel, Lubomir. *Heterokosmika: fikcija i mogući svetovi*. Prev. Snežana Kalinić. Beograd: Službeni glasnik, 2008.

Елијаде, Мирча. *Светйо и йрофано*. Прев. Зоран Стојановић. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1986.

Илић, Слађана. „Увод“. *Кулйура: часойис за йтеорију и социолойију кул-йуре и кулйурну йолийику*, 53.172 (2021), 5–6.

Илић, Слађана. *Зло у књижевностйи и кулйури: колонијални ум српске йтранзиције*. Београд: Catena mundi, 2021.

Јовановић, Бојан. *Моћ бола*. Нови Сад: Академска књига, 2025.

Јовановић, Бојан. *Мийска аура смри*. Београд: Hera Edu, 2022.

Liversejdž, Toni. *Velika boginja: o ženskim figurama tokom 25.000 godina*. Prev. Milena Rudež. Beograd: Arhipelag, 2010.

„Лоза“. *Речник Маийице српске*. Нови Сад: Матица српска, 2011: 636.

Ломпар, Мило. „О српском културном обрасцу“. *Catena mundi: о нацио-налном иденийиетйу Срба*, књ. 4. Ур. Бранимир Нешић. Београд: Catena mundi, 2020, 919–929.

„Матица“. *Речник Маийице српске*. Нови Сад: Матица српска, 2011, 670.

Mekhejl, Brajan. „Neke ontološke pretpostavke fikcije“. Prev. Ivan Radosav-ljević. *Reč*, 3.28 (1996), 105–119.

Мирић, Јован. „То ни у сну нисмо могли да сањамо“. *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, 53.172 (2021), 17–32.

Петковић, Новица. *Словенске ђеле у Грачаници: оједи и чланци о српској књижевности и култури*. Изабрао и приредио Драган Хамовић. Београд: Завод за уџбенике, 2007.

Sladana Ilić

Refugalism and its Consequences in Goran Petrović's Story „Matica“

Summary

Goran Petrović's story „Matica“ artistically testifies to how much the exodus leaves a deep mark not only on the individuals who go through that experience, but also on their loved ones who wholeheartedly accept their refugees; how much the lives of both change, due to a traumatic event that leads to the disintegration of the familiar world, in all segments – from the work and life hinterland, to the family – whose ideal form, like a hexagonal beehive, is necessarily deformed. This content, on a spiritual level, determines the lives of both refugees and hosts. In Goran Petrović's (1961–2024) short story „Matica“ (2002), a family of three (parents and a seven-year-old boy named Mali) is displaced by wartime circumstances from their own home and place of residence (some of the former Yugoslav republics, probably Croatia), and after a traumatic exodus, accompanied by physical insecurity, they arrive at their destination – the small apartment of their father's parents in Serbia. This event deeply traumatizes the main character Andrija Gavrović, a retired JNA ensign, who, together with his wife, provides shelter to his son's family. The stressful events and the long-term feeling of confusion, among other things due to their own mistakes in the past, the disappointment of expectations, and everything else related to the collapse of Yugoslavia – a state that seemed powerful and secure to contemporaries – raise a series of personal questions about delusions. They also lead to a specific psychological and metaphysical state of the protagonist who, after his relatives have fled, constantly tries to find a suitable metal nut, made according to standards, for his son's children's bicycle, preserved in the basement, which he intended for his grandson. The nut itself, as well as the constant search for it, are ambiguous, and their symbolic importance is the subject of the analysis conducted in this paper. More far-reachingly – taking into account the massiveness and repetitiveness of the exodus itself in Serbian history – it is shown that refugeehood determines the very existence of an entire people who, in their long history, inherit this experience, to such an extent and so many times that the exodus becomes one of the components of Serbian cultural identity. Goran Petrović's „Matica“ is an artistic echo of that phenomenon, but also an indicator of how content from reality can be transposed into a highly aestheticized literary text and aesthetically universalized.

Keywords: exodus, historical cycling, alternative world, pain, catalogs, fantasy

Примљено: 18. 11. 2025.

Прихваћено: 12. 12. 2025.